

GYERMEKJÁTÉKDALOK ÉS MONDÓKÁK A BURGENLANDI ŐRVIDÉKEN

A burgenlandi Őrvidék magyar nyelvszigete 1922-ben szakadt el Nyugat-Dunántúltól. Így természetes, hogy népdalkincse, s annak egyik része, a gyermekjátékdalok és mondókák is az egyetemes magyar népzene dunántúli dialektusával vannak közeleli rokonságban.

Az itt élő magyarok őseit Árpád-házi királyaink telepítették ide az ország nyugati határainak védelmére. Nyelvjárásuk, családi neveik arról vallanak, hogy az Őrvidéknek székely határőrtelepülésnek kellett lennie. Őrvidék nyelvjárása a régi Csík és Háromszék megye területén élő, legkeletebbi székelyekével mutat rokonságot. Olyan jellegzetesen keleti, székely családnevek mint Adorján, Finta, Böcskör, Bod, Orbán, Imreh stb. ma is megtalálhatók az Őrvidéki falvakban. Folyóvizeinek nevei is székely eredetre emlékeztetnek. A Rábába ömlő Ösztörmény folyócska eredeti neve Csík volt, s Őrszigetet pedig a Szép patakocska szeli ketté. Ma azonban a nagy földrajzi és időbeli távolság következtében Őrvidék és Székelyföld magyarjai között a különbség már jóval nagyobb a kétségtelen hasonlóságnál.

Az Őrvidékre telepített székelyek szolgálataikért szabadságjogokat, nemesiséget kaptak. Nem nemes lakosságot csak Őri-Kisjobbágyin, Vörösváron, Középpulyán, egyes majorokban meg szétszórta lehet találni. Alsó- és Felsőpulyát (ma a három helység Oberpullendorf néven egyesített város, 2047 lakosából 1019 a magyar), Felsőört (ma: Oberwart, 6000 lakosából 2000 a magyar), Alsóört (mintegy ezernyi lakosú, egyetlen magyar közigazgatású nagyközség Unterwart néven), valamint a 160 lelket számláló, közigazgatásilag a teljesen elnémetesedett Rotenturmhoz (Vörösvár) csatolt Őrszigetet kisnemesek utódai lakják. Míg az Ausztriához való csatolás idején mintegy 20 000 lelket számlált a burgenlandi magyarság, 1982-ben már csak 5000-re volt tehető a számuk. Hatvan esztendő alatt 62,8%-át veszítette el az Őrvidéki magyarság.

A rohamos, nagyarányú veszteséghez hozzájárult az Anschluss alkalmával a magyar iskolák megszüntetése, s a második világháború után létesült „vasfüggöny”. Mindezek nemcsak a magyarság fogyásához, hanem népi hagyományainak pusztulásához is hozzájárultak, amit még az a körülmény is siettetett, hogy az urbanizáció, a technikai civilizáció itt sokkal előbbre tart, mint más magyar lakta területeken. Népzeneink erejének, szívósságának köszönhető, hogy ilyen körülmények között még napjainkban is lehet élő magyar népzene találni ezen a tájon.

A magyar népzene gyűjtése is nagyon megkésve indult el itt az Őrvidéken. Kertész Gyula az MTA megbízásából csak 1957/58-ban kezdte meg a gyűjtőmunkát, melyet Tölly Ernő, a felsőőri járás tanfelügyelője folytatott, meg 1956 után Gaál Károly dr., a bécsi egyetem néprajzi professzora. Spinnstübelieder c. könyvében (München, 1961) főként balladákat találunk. A könyv azonban rég elfogyott, s gyakorlatilag hozzáférhetetlen, kivált a nagyközönség számára. Kívülük még Volly István gyűjtött itt karácsonyi énekeket. Anyagát Karácsonyi és Mária-énekek című könyvében (Bp. 1985) publikálta. Végül Tari Lujza tett Felsőőrön rövid gyűjtőutat. A budapesti rádióban tartott előadássorozatában inkább az MTA Zenetudományi Intézetének archívumában található gyűjtéseket ismertette. A burgenlandi magyar népzene gyűjtés tekintélyes része Ausztriában, Eisenstadtban (Kismarton) található (Landesarchiv des Amtes der Burgenland), meg az Osztrák Tudományos Akadémia bécsi archívumában.

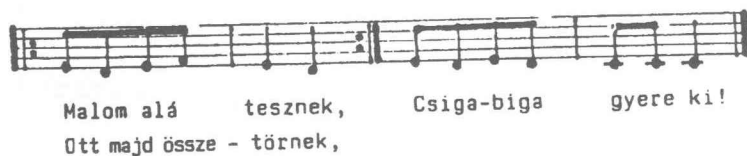
Magam a katalógusok, s az anyag jó részének áttanulmányozása után három ízben, 1977-ben, 1983-ban és 1985-ben végeztem népzenei gyűjtést Őrvidéken, melynek anyagából 1987-ben a Burgenlandi Magyar Kultúregyesület kiadásában két kötetben jelent meg publikáció Daloló Őrvidék címmel. A kiadásnak elsődleges célja az volt, hogy továbbélésre alkalmas magyar népzenei és szokásanyag kerüljön az őrvidéki magyarok kezébe, s egyben képet rajzoljon népzenejük XX. század végi állapotáról.

Mivel a gyűjtők elsősorban a felnőttek dallamkincsét gyűjtötték, nagyobb figyelmet fordítottam a gyermekvilág folklórjának gyűjtésére. 49 énekes játékot, 26 dallam nélküli mondókát sikerült gyűjtenem, s ezekhez hozzávettem az egykori felsőőri református tanító leányának, Vörösmarty Etelkának még a húszas évekből való két játéklejegyzését. E 77 gyermekjátékdalnak és mondókának nem csupán zenei szempontú ismertetésére kívánok szorítkozni, hanem szövegeiket is igyekszem vizsgálat alá venni, miközben rövid pillantást teszek a játékok életére, hátterére.

Az Őrvidéki gyermekjátékdalok hangkészletben, dallamépítkezésben is szorosan kapcsolódnak a nyugat-dunántúli gyermekdalokhoz. Főként s l s m dallamagvúak. Az m r d r dallamagvúság szinte teljesen hiányzik belőlük, m r d hangkészletből is csupán a következő két dal épül:

Szabó János (1898)

Alsóőr (Unterwart), 1983. B. E.

Benedekné (1880)
Felsőőr, 1920. V. E.

Éttem, pöttyem pitymallára Szál, szál, szómaszál,
Szól a ri-gó rikkantyára.

nádi, nádi torkos Pál, tied a lud-to - jás.
/tyuk/

Az első dallamban igaz, súlytalan helyen, felső váltóhang futólagos érintésével az f hang is előfordul, de a lényeges dallamhangok mind hangokból épülnek.

Sok gyermekdalnak nem csupán a magva, kezdete számít, hanem a teljes dallam is csak ebből a három hangból épül. Pl.:

Söprütánc

Lisztné Ferber Mária (1909)
Alsóőr (Unterwart), 1983. B. E.

Kinek nincsen pár-ja, ügye - sen, szorgalmassan.
Keres-sén ma - gá-nak,

Mert ha nem jut né-ki, söprű marad né-ki.

A dallamoknak több mint a fele ilyen. De épülnek dallamok szám hangkészletből is.

Dominkovics Ferencné (1909)
Felsőpulya (Oberpullendorf), 1977. B. E.

Bud, bud hova mégy? Lőnek, fő-nek,

alsó-pu-la-i rétnék.

Az 1sm hangkészlet aztán kiegészül a pentatóniává. Tiszta a pentaton dallamot kettőt találtam.

Imrehné Miklós Ida (1905)
Felsőőr (Obertwart), 1985. B. E.

Csen, csen gyü-rü, a-rany - gyü-rü,
Ná - lam van az e-züst - gyü-rü.

Itt csönög, itt pönög, itt add ki!

De sokkal gyakoribb a d pentatónia f pienhanggal kiegészülve (főként a záratokban). Összesen 16 esetben talákoztam ilyen dallamossággal.

Imrehné Miklós Ida (1905) 1985.
Balikó Sándorné (1928) 1983.
Felsőőr (Oberwart), B. E.

Csiga - bi-ga, gyere ki, Ha nem jössz ki
ég a házad i-de - ki.

házad-ból, össze-törlek házas - tól.

Ezeket a dallamokat nem lehet dúr hexakord hangsorúaknak tekinteni, mert a súlytalan helyen, átmenő hangként előforduló f hang nem pillérhangja a dallamnak. A dallam fontos, építő hangjai őrzik a pentaton örökséget. Ha a teljesen félhang nélküli triton, 1sm-ből épülő dallamokat, s a két, tiszta d pentaton dallamot is ide számítjuk, akkor elmondhatjuk, hogy a burgenlandi magyar gyermekdalok csaknem teljesen ötfokúak. 51 dallamból 44 épül pentaton hangkészletből, még hozzá úgy, hogy ezek túlnyomó többségében, összesen 28 dallamban még pienhangként sem szerepel a kisszekund hangközű előidéző f hang.

Az Őrvidéki gyermekjátékoknak nemcsak a dallamaiban, azok építkezésében, hanem szövegeiben is találunk archaikus vonásokat. A Naphívogatónak pl. olyan változatát találtam Őriszigeten, melyben az ősi ételáldozatra való utalás is előfordul.

Ilyen naphívogató szöveget eddig Erdélyből, Gazda Klára esztelneki gyűjtéséből ismertem (l. *Gazda Klára: Gyermekvilág Esztelneken*, Kriterion, Bukarest, 1980), magam pedig a bükkaljai Sályban tudtam lejegyezni. Nyugat-Dunántúlon semmi nyomát sem találtam. Erről a szövegről mondotta rádiós előadásában Küllös Imola, hogy „Az ilyenszerű ajándékot – de legalábbis a felajánlást – a hajdani áldozati ajándék leegyszerűsített formájának kell gondolnunk.” (*Küllös Imola: Gyermekmondókáink ősisége*, Kis magyar néprajz a rádióban, Bp. 415–417.) Maga a naphívogató is „ősi varázsló cselekmény, a nap elővarázslása misztériumának játék formájában való továbbélése”. (*Borsai Ilona-Kovács Ágnes: Cinege, cinege, kismadár* Bp. 1975. 60.)

Imreh Ilona (1925)

Őrisziget (Siget in der Wart), 1983. B. E.

Süss ki, süss ki napocs-ka, ma szítálok,

holnap sütök, egy kis ci-pót szakaj-tok.

Ki-vül be-lül meg-va-ja-zom, azt is te-ne-

ked a - dom.

A Fehér liliomszál alsóőri változatának szöveges mondókája még őrzi a játékhoz kapcsolódó hiedelmet. Valaha úgy tartották, hogy az a leány, aki tavasszal, kivált nagypéntek reggelén folyóvízben megmosdik, az megszépül. S ha hazafelé menet valakinek kötényébe megtörülközik (régén a férfiak is hordtak kötényt), olyan nevű lesz a férje. A tavaszi szépítő tisztálkodás rítusának varázserejébe vetett hit a magyarországi Fehér liliomszál játékaink szövegéből már teljesen elkopott, az alsóőri változat azonban még őrzi belőle egy kis töredéket: „Szép legyél galambom, ha eljövök érted!” – hangzik éneklés után a „fehér liliomszálhoz” intézett felhívás.

Lisztné Ferber Mária (1909)
Alsóőr (Unterwart), 1983. B. E.

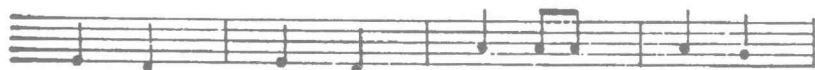
/Beszélve:/ Szép legyél galambom, ha eljövök érted!

Az is archaikus vonás egy gyermekjátékdalban, ha olyan szokásdal dallamának töredéke épül bele, mely azon a helyen a népi gyakorlatból már kivetszett. Őrvidéken ma még csak nem is emlékeznek arra, hogy valaha regöltek. Ez azért is különös, mert nem messze, a határ túlsó oldalán, a magyarországi Bucsú táján még napjainkban is él a regölés szokása. Ám az egykori felsőőri református tanító leányának, Jórinné Vörösmarty Etelkának még a húszas években történt Kis kacsá furdik lejegyzése bizonyítja, hogy azelőtt itt is élt a regölés, különben nem kezdődne ez a játék a regölés jellegzetes, Nyugat-Dunántúlra jellemző dallamával. E játéknak szövege is valóságos gyöngyszeme az egyre jobban fogyó, romló, valaha nagyon ősi hagyományokat őrző őrvidéki beszédnek.

Benedek néni 40 éves iskolatakarító
Felsőőr (Vas megye), 1920. V. E.

Kis kacsá für-dik fe-ke-tő tó-ba,
Any-jához ké-szül Lengyelor - szág-ba.

Len-gyel mond-ja: Szép kis mő - nyecs-ke,

őleld, akit sze-retsz! Jezt ő - le-lem,
jezt ked - ve-lem,

Babám kis kert- jő-be Rőzsám adta rőzsám
Helyő kato - ná-ja, szép pari - pá-ja.

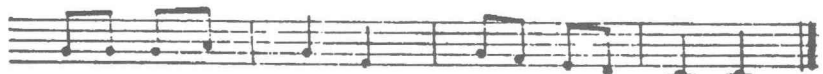
Fe-ke-tő fának festékje, fehér galam-bicska.

Fujd még János a sip-ját, É-vám gomb-ja,
Majd megjárjuk a tán-cát! Gom-bo - lag-ja.

Adjon Isten jő kis esőt, Kis erdőbe kis kokas,
Hadd mossa jő mind a kettőt! Nagy erdőbe na' kokas.

Hajdi-ná-nak rip, rop, ki megőszí szity-szoty.

Rendkívül értékesé teszi a gyermekdalok szövegeinek egy részét a bennük található ősi nyelvalakok használata. Pl. a mindenütt ismert Süti, süti kalácsot... kezdetű énekes mondókát így folytatják Óriszigeten: – Téjje, vejje mamánok, sós vízje papánok.

Kristánné Pathy Ida (1921)

Órisziget (Siget in der Wart), 1983. B. E.

A katicabogár Dunántúlról ismert változatos elnevezései: budabácsi, bud, bödebogár, Péterke, Péterke-pátorka (sőt a mátyusföldi Nagymácsédon „csicsu-bácsi”) itt a gönc, göncöl névvel bővül. Ezeket a katicabogár-röppentőket akkor énekelték, mikor a gyerekek kezük fejére tették a megtalált katicabogarat, s kezükkel addig himbálták, míg el nem repült. A katicabogár-röppentéshez az a hiedelem kapcsolódott, hogy amilyen irányban elrepült a kezükről, a kisleányok arra fognak férjhez menni. Pontosán ezzel a hiedelemmel összekapcsolódva még az Izgrev környéki bulgáriai törököknél is megtaláltam a katicabogár-röppentőt. Itt az Órvidéken ez a hiedelem már erősen lekopott róla. Csak az alsó-, felsőőri és óriszigeti változatokban fordul elő némi utalás e hiedelemre (mére van a szeretőd?), a pulyai szövegében már nem is esik szó róla. Az óriszigeti gyerek is már a vásárt keresi a repülés irányában.

Imreh Anna (1906)

Órisziget (Siget in der Wart), 1983. B. E.

Imrehné Miklós Ida (1905)

Felsőőr (Oberwart), 1985. B. E.

Koós Gézáne Seper Erzsébet (1912)
Alsóőr (Unterwart), 1983. B. E.

Történelmi emlékre utal az elsőként közölt csigahívogató, mely a tatárokkal ijesztgeti a házába bebújt, s onnan kijönni nem akaró csigabigát, vagy a gólya lábát megvágó török gyerek, az alsóőri változatban német gyerek említése.

Kristánné Pathy Ida (1921)
Őrisziget (Siget in der Wart), 1983. B. E.

Lisztné Ferber Mária (1909)
Alsóőr (Unterwart), 1983. B. E.

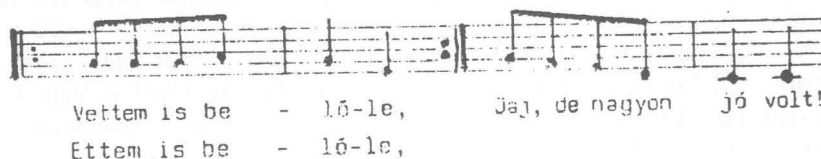

A „nagy Erzsébet asszony” talán Árpád-házi Szent Erzsébet alakját idézi, akiről több Vas megyei pünkösdlő szövegében is történik említés. Az is lehet, hogy Szent Erzsébet alakját a régi magyar hitvilág Boldogasszony személyébe helyettesítették be. Ilyen változata is bőségesen akad Dunántúlon e kedvelt párválasztós játéknak. Örvidéken három változatban találtam meg. Íme, az egyik.

Wagnerné Imreh Zsófia (1929)

Balikó Sándorné (1928)

Felsőőr (Oberwart), 1983. B. E.

Az énekes gyermekjátékok mellett tekintélyes számban találhatók Őrvidéken dallam nélküli mondókák, kiolvasók is. Ezek a magyarországi anyagban is előforduló, ismert mondókák változatai, némi helyi ízzel. Pl.:

*Égyedem, bëgyedem, tengërtánc,
Hajnali sógor, mit kívánsz?
Nem kívánok ëgyebet,
Csak ëgy szelet kënyeret.
Hajmát, fodormát,
Nyisd ki ezt a boszorkányt!*

(Koós Gézáné Seper Erzsébet [1912]
Alsóór [Unterwart], 1983. B. E.)

*Ëgybe, bëgybe, keszkenőbe,
Sárgarigó az erdőbe.
Csin, csán, tulipán,
Üzd ki, tűzd ki innen, Pál!*

(Imreh Ilona [1925]
Órisziget [Siget in der Wart], 1983. B. E.)

Itt-ott az ősi magyar verselés nyomai is előbukkannak bennük. Előrímesek, vagyis az egymást követő szavak első szótagjai csengenek össze, nem a sorvégek.

*Hétfőn hentërégni,
Keddën kenderëzni.
Szërdán szërézni,
Csütörtökön csöndörögni.
Szombaton szomorkodni,
Vasárnap Isten házába menni.*

(Sterniczky Ferenc [1907]
Felsőór (Oberwart), 1983. B. E.)

Ezeket a játékokat a szájhagyományozó népi kultúra idején (még a két világháború közötti időszakot is ide számíthatjuk) zömmel tavasztól őszig kint a természetben játszotta Őrvidéken is a gyermektársadalom. Csak ma visszük be azokat télen is az óvodába, iskolába, ha ugyan bevisszük. Az egyszemélyes (esetleg egy-két gyermek részvételét igénylő) dalocskákon keresztül tárgult ki először a világ a gyermek számára. Éneklésén át közel került hozzá a természet, a nap, az eső, szinte barátjává vált az állatvilág: a csigabiga, gólya, göncöl (katicabogár). Ha pedig a hozzájuk kapcsolódó hiedelmekből is kapott valamit a dalokat átadóktól, akkor az ősi ráolvasó, varázs- és szertartásénekek üzenete is eljutott hozzá. Még ezekből az elemekből is őriztek meg egyet-mást a bur-

genlandi magyar gyermekdalok, szinte az atomkor és elektronika világának küszöbéig, idegen nyelvű, szokású környezettől körülvéve.

Befejezőként Kodály Zoltán 1937-ben leírt gondolatai kíváncsiak ide: „Aki nem játszott gyermekkorában e játékokat, annyival is kevésbé magyar. Benne a nemzethez tartozás sokágú, bonyolult érzése feltétlenül szegényesebb, hiányosabb. Egy csomó jellegzetesen magyar testmozdulat, szólás-, hanglejtés-forma, dallam: kimaradt lelki életének építőanyagából. A nevelésnek oda kell törekednie, hogy e szó: »magyar vagyok«, minél gazdagabb tartalmat, minél több életet, színt jelentsen mindenkinek egyénileg is, különben vajmi könnyen üres frázissá szárad.” (Énekes játékok. Visszatekintés I. Bp. 1964. 62–63.)

Különös súlya van ezeknek a megszívlelendő gondolatoknak most, a XX. század utolsó évtizedében, itt a burgenlandi Őrvidéken.